

правове право» чи «імітаційне право» (видимість права) [1, с.239]. В.С. Нарсеянц наполягає на принципово важливому розмежуванні права і закону [13, с.10]. Не будь-який прогрес пов'язаний винятково з позитивним правом. *Одна з функцій правосвідомості – стояти на сторожі майбутніх можливостей*, щоб їх не закрило позитивне право. У демократичному суспільстві немає закону, що не міг би обговорюватися й спростовуватися громадянами, але завжди є зони права, обговорення і введення в дію яких не заохочується віддільними спільнотами. *Межі правосвідомості інколи втрачають однозначність та виразність, створюючи умови для виникнення маргінального права, відображаючи потребу соціуму, що розвивається.*

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования. М., 1999. 2. Алексеев С.С. Теория права. М., 1995. 3. Рейснер М. Современная юриспруденция и учение Л.И. Петражицкого // Русское богатство. 1908. №1. 4. Новгородцев П.И. Нравственный идеализм в философии права // Проблемы идеализма. М., 1903. 5. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. М., 1991. 6. Петражицкий Л.И. Теория права и государства. В связи с теорией нравственности. СПб., 1907. Т.1. 7. Карсавин Л.П. Философия истории. СПб., 1993. 8. Петражицкий Л.И. Теория права и государства. В связи с теорией нравственности. СПб., 1907. Т.2. 9. Русская философия права: философия веры и нравственности. СПб., 1997. 10. Кистяковский Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) // Вехи. Интеллигенция в России. Сборник статей 1909–1910 гг. М., 1991. 11. Лунеев В.В. Преступность в XX веке. М., 1997. 12. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. Второе издание. М., 2001. 13. Нарсеянц В.С. Философия права. М., 1997.

Надійшла до редколегії 08.02.05

В.Д. ЛЮДВІК

ПРИНЦИП НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В «СУСПІЛЬНОМУ ДОГОВОРІ» ЖАН-ЖАКА РУССО: СПРОБА КРИТИЧНОГО АНАЛІЗУ

У сучасному світі принцип народного суверенітету є загально визнаним політико-правовим принципом, що разом із принципом поділу державної влади, принципом верховенства права, принципом рівності та іншими складає засади побудови кожної демократичної держави. Він має не лише формальне закріплення в конституціях більшості країн світу, але й, що є важливішим, отримав справжнє застосування і визнання, надійно увійшов до державної практики, політичної і суспільної сфери.

Сутність принципу народного суверенітету можна звести до наступних положень: народ є єдиним джерелом верховної влади в державі; публічна влада існує виключно в його інтересах; народу має належати право формування органів влади та здійснення контролю за їх діяльністю.

Теоретичне обґрунтування принципу народного суверенітету пов'язують із «Суспільним договором» Ж.-Ж. Руссо. Однак, слід зазначити, що сама ідея народного суверенітету була відомою задовго до нього. Принцип народного суверенітету – це «...стародавня спадщина європейської політичної свідомості, що отримала її в традиції римського права, в

якому кожний магістрат був уповноваженим народу і лише в силу цього повноваження мав ту чи іншу владу...» [1, с. 14].

Ідея народного суверенітету обстоювалася в період Середньовіччя. Прихильники абсолютизму поряд із теорією божественного походження влади монарха посилалися на підтримку цієї влади з боку народу. У свою чергу, церква, що прагла встановити верховенство духовної влади над світською, також успішно використовувала ідею народного суверенітету. Зокрема, стверджувалося, що монарх – служитель народу, який саме від народу отримує божою милістю свою владу; на цій підставі церква визнавала за народом право скинути негідного правителя, але тільки з її, церкви, дозволу.

Попередником Руссо вважається Іоанн Альтузій. У своїй «Політиці» Альтузій стверджував, що держава ґрунтується на договорі про заснування верховної влади і підпорядкування їй; монарх отримує владу від народу на підставі укладеного з ним договору; з цього випливає принцип невід'ємності народного суверенітету та право народу на опір та повстання. Народ має користися волі монарха, що здійснює її як вища посадова особа (*summus magistratus*), але до тих пір, доки договір не порушується іншою стороною. «Монарх, що порушує договір з народом, – говорить Альтузій, – перетворюється на тирана, втрачає божий авторитет своєї влади, і народ, скидаючи його, виконує лише волю бога» [2, с. 94]. Багато в чому ці положення перекликаються із «Суспільним договором» Руссо.

Отже, Руссо не був першим в теоретичному обґрунтування ідеї народного суверенітету, однак саме завдяки красномовству його «*Contrat social*» ця ідея набула могутнього впливу і перетворилася на панівну філософську ідею державного права.

В історії людства знайдеться небагато книг, які б мали більшу, ніж «Суспільний договір», владу над розумами і серцями людей. Свого часу цю книгу порівнювали з Євангелієм [3, с. 22]. Наведемо деякі відзиви сучасників: «Наші громадяни стверджують, що цей «Суспільний договір» – арсенал свободи... між тим, як меншість злиться, народ святкує... Цей твір читається із жадібністю... Яка сила, яка глибина! Ваш труд має налякати всіх тиранів – теперішніх і майбутніх. Він розпалює в серцях любов до свободи» [4, с. 284–285]. І ще: «Чим більш величним, сміливим і красномовним є твір, тим більшою є небезпека його шкідливих тенденцій...» [4, с. 71].

Щодо «небезпечного» красномовства і «шкідливості» «Суспільного договору», то вони були оцінені урядом: постановою від 19 червня 1762 року Мала Рада Женеви визначила «*Contrat social*» спалити, а його автора заарештувати.

Складний і суперечливий принцип народного суверенітету Руссо виклав дещо спрощено і, разом із тим, дуже яскраво, завдяки чому він, можливо, й отримав могутній вплив, став політичним кредо свого часу.

Задача, яку ставив перед собою Руссо, приступаючи до написання трактату, була величезною: «Я хочу дослідити, – пише Руссо, – чи є можливим в державі принцип управління, заснований на законах, справедливий і надійний, якщо приймати людей такими, як вони є, а закони такими, як вони мають бути... Я хочу знайти таку форму держави, яка захищає і боронить

загальною силою особистість і майно кожного з членів суспільства і завдяки якій кожний, поєднуючись з усіма, підкоряється, однак, лише самому собі і залишається так само вільним, як і раніше...» [5, с. 197].

І він, як йому здається, знаходить такий принцип управління і таку форму держави: принцип управління, «надійний і справедливий», – це підпорядкування державної влади волі народу; щодо форми держави, то будь-яка форма – монархія, аристократія, демократія – є прийнятною, якщо має в основі волю народу. Таким чином, народна воля виступає у Руссо не лише єдиним джерелом будь-якої влади, але й її моральним освяченням.

Ідеальна держава Руссо – держава спільної волі; вона завжди справедлива, стоїть вище будь-яких підозр. Держава спільної волі завжди буде прагнути загального добробуту й користі, загального блага, оскільки в ній панує справедлива і авторитетна воля народу; вона не може порушувати прав підданих, більш того, вона, як говорить Руссо, не може цього навіть бажати¹.

Отже, необхідно створити державу, яка б підкорялася загальній волі, – і всі проблеми буде вирішено, соціальні конфлікти розв'язано, а людство досягне «політичного ідеалу». Але чи можливо це, і чи є держава загальної волі, описана в «Суспільному договорі», дійсно справедливою?

Якщо лише загальна воля може здійснювати, як вчить Руссо, управління силами держави відповідно до мети існування держави, якою є загальне благо, її необхідно знайти, відокремити від усіх інших воль та інтересів і дати можливість управляти.

Руссо визнає, що в суспільстві існує безліч суперечливих інтересів і прагнень. «Але, – говорить він, – відкиньте від цих волевиявлень крайнощі, що взаємознищують одна одну, в результаті складення розходжень, що залишилися, отримаємо загальну волю» [5, с. 219]. Таким чином, для виявлення загальної волі пропонуються арифметичні дії: відняти, скласти; результат вкаже на загальну волю з математичною точністю. Ці операції вже самі по собі свідчать, що загальна воля не завжди є одноголосною волею, оскільки однастайність у суспільстві – явище вкрай рідке; і Руссо визнає це. Отже, щоб держава була життєздатною, рішення мають прийматися не одноголосно, а більшістю голосів. Таким чином, Руссо дорівнює загальну волю волі більшості, а загальне благо ототожнює з її, більшості, благом.

Але як бути з незгодною меншістю, яка повинна підкорятися всупереч бажанню рішенням більшості; як забезпечити її свободу? Руссо бачить цю проблему і пропонує такий вихід: «Але питається, – пише він, – як людина може бути вільною і одночасно примушуватися діяти відповідно тим бажанням, що не є суть її бажання? Як ті, що незгодні з більшістю, можуть бути вільними і підкорятися тим законам, на які вони не давали згоди? Я відповідаю, що питання невірно поставлене. Постійна воля всіх членів дер-

---

¹. «Суверен, в силу свого існування завжди є тим, чим він має бути. Оскільки суверен складається з окремих осіб, в нього немає і не може бути таких інтересів, які б суперечили інтересам цих осіб; отже, верховна влада суверена зовсім не потребує поручителя перед підданими, оскільки неможливо навіть уявити, щоб організм хотів шкодити своїм членам» [5, с. 211].

жави – це загальна воля; це завдяки їй вони, громадяни, вільні. Коли на зібранні народу пропонують закон, то членів зібрання запитують не про те, схвалюють вони його чи ні, а про те, чи відповідає він загальній волі, котра є також і їхньою волею. Кожен, подаючи свій голос, висловлює з цього приводу свою думку, і шляхом підрахування голосів визначається загальна воля. Якщо перемагає думка, протилежна моїй, то це доводить, що я помилявся і те, що я вважав загальною волею, насправді нею не було. Якщо б переміг мій приватний інтерес, я б зробив не те, що хотів, і тоді я б не був вільним» [5, с. 292].

Якщо згадати, що для Руссо загальна воля являла собою щось постійно існуюче і незмінне у своїй правді та справедливості¹, то, пояснюючи, чому загальне воля співпадає з думкою більшості, а меншість залишається вільною, підкоряючись більшості голосів, він по-своєму правий і послідовний.

Отже, загальна воля як величина постійна може мати лише одне єдине визначення. Беручи участь у голосуванні, кожен або вірно відгадає її зміст і приєднується до тих, хто її розуміє, або припускається помилки. І якщо загальна воля – величина постійна, то природно припустити, що кожного разу на неї вказуватиме саме більшість голосів. Щодо меншості, її свободи та інтересів, то вона повинна погодитися з думкою більшості, оскільки меншість просто помилялася з приводу змісту загальної волі. Таким чином, панування більшості над меншістю отримує у Руссо морально-етичне обґрунтування: рішення більшості відтворює всі властивості загальної волі, отже, воля більшості завжди є справедливою.

Однак, ототожнення загальної волі з волею більшості, ствердження її незмінного морального верховенства є необґрунтованим із ряду причин.

Почнемо з того, що загальна воля не може бути константою, оскільки залежить від інтересів суспільства, багатоманітних і мінливих. Руссо вірив: слід лише прислухатися до голосу народу, вловити, зрозуміти чистий і ширий вираз народної волі, і закони стануть справедливим, громадяни – вільними, суспільство – досконалим. Але в основі цієї віри міститься помилка: право не може бути точною копією, відображенням народної волі, оскільки остання є не фактом, а ідеєю. Суспільна думка – це шлях до утворення закону, йти по якому – значить не стільки знаходити, скільки шукати, а якщо й знаходити, то не досконалу істину, а лише її тимчасовий образ, більш-менш схожий на неї [3, с. 45–46].

Загальна воля знаходиться в процесі утворення, цей процес відбувається постійно, причому в кожному його моменті можна знайти поряд із відчуттям істини, помилки і непорозуміння, а поряд із вірними, глибокими, ясними судженнями – багато нерозумного і смутного. Тому виявити загальну волю, застосовуючи математичні засоби, запропоновані Руссо, неможливо; будь-яке, навіть найточніше, визначення загальної волі буде лише приблизним, – це по-перше.

---

² «...загальна воля незмінно спрямована прямо до однієї мети і прагне завжди користі суспільства...»

По-друге, Руссо вбачав втілення справедливості у пануванні загальної волі, оскільки вона, на його думку, і є справедливість. Справедливе рішення, у Руссо, – це рішення, яке приймається більшістю, оскільки саме голоси більшості є виразом загальної волі. Таким чином, «Суспільний договір» ставить справедливість, правду, істину в залежність від кількості голосів, що їх підтримують.

Це твердження було б вірним, якщо б вірною була перша посилка щодо постійності і незмінності загальної волі. Як зазначалося, загальна воля виявляється в живому процесі суспільних взаємин, отже, справедливість рішення залежить від його внутрішніх якостей, а не від кількості осіб, що за нього проголосувала; навіть однаковість у прийнятті рішення не є показником його істинності. Свого часу Піфагор говорив, що світом правлять числа, але він навряд чи взявся довести залежність справедливості від кількості поданих за неї голосів.

Більшість і меншість однаковою мірою ризикують припуститись помилки, прийняти невірне чи несправедливе рішення. Крім того, слід мати на увазі, що в політиці, як правило, одне одному протистоїть не думка більшості і меншості, а кілька думок, оскільки і більшість, і меншість складаються з неоднорідних груп. Розібратися в цих думках, однозначно дізнатися, де правда, неможливо.

Отже, кількість голосів сама по собі не служить критерієм істини; верховенство більшості над меншістю є не якісним, а лише кількісним верховенством. Відповідно, принцип більшості не може розглядатися як безумовне втілення справедливості. Послідовники Руссо були розчаровані, коли дійшли висновку, що народне голосування дає не загальну волю, а лише голос народу, лише те, що є в народі; і що думка більшості не містить в собі справедливості, а є лише середньою думкою.

Віруючи в справедливість і чистоту загальної волі, Руссо вимагав повного підпорядкування особистості державі: «...кожен, підпорядковуючи себе всім, не підпорядковується нікому окремо. Оскільки немає жодного члена асоціації, щодо якого інші не отримали б тих самих прав, якими вони поступилися щодо себе, кожен знаходить еквівалент того, що втрачає, і отримує більше сили для збереження того, що має...» [5, с. 208] Повне підпорядкування особистості державі, на думку Руссо, зберігає свободу, оскільки виключає особисту залежність. Крім того, відносини між особистістю і державою регулюються законами, на які особистість дала свою згоду, беручи участь у виявленні загальної волі.

На перший погляд, правовий статус особистості в ідеальній державі Руссо характеризується гармонійністю відносин у системі особистість – держава. Але це лише на перший погляд. Достатньо згадати ілюзорну справедливість загальної волі, щоб зрозуміти справжній стан речей.

Звернемося безпосередньо до тексту «Contrat social»: «...якщо хто-небудь відмовиться підкоритися загальній волі, він буде змушений до цього всім організмом (державою); це означатиме не що інше, як те, що його силою примусять бути вільним...» [5, с. 211] І ще: «...все, що кожна людина віддає за суспільним договором зі своєї сили, свого майна, своєї сво-

боди, складає частину того, що має значення для спільноти... одна лише загальна воля може судити про це значення ...» [5, с. 211]

Таким чином, держава отримує над особистістю абсолютну, нічим необмежену владу. Парадоксально, але Руссо, починаючи свій трактат ім'ям свободи, завершує його вихваланням державного абсолютизму [2, с. 192].

У системі поглядів Руссо все приватне підкоряється публічному, особливе – загальному. Його держава загальної волі одномірна: одне мислення, одна ідеологія, одна релігія – всюди панує єдинодумство. Будь-яка своєрідність, будь-яка думка, відмінна від загальної волі, розглядається як прикра перешкода «справедливому» устрою, джерело безладів, отже, як те, що не має права на існування.

Насправді, політичний ідеал Руссо – це держава, далека від демократії, оскільки демократія не сумісна з диктатурою, хто б не виступав у ролі диктатора. Однак, саме Руссо є одним з найбільш відомих представників, так званої нової політичної доктрини, що відстоює демократичні ідеї.

Відмінність між «ноюю» і «старою» політичними доктринами полягає в тому, що перша розглядала осіб, наділених владними повноваженнями, як кращих, мудрих, гідних, таких, що не можуть бути піддані критиці чи осуду; друга сприймає їх як простих агентів, слуг народу, яким народ доручив здійснення державних функцій, отже, критика і оцінка дій влади – це право, що належить всім [3, с. 58]. Жодна з теорій не висловила нової політичної доктрини з такою силою й очевидністю, як теорія «Суспільного договору». Отже, вчення Руссо, попри його недоліки та суперечності, мало вирішальне значення для становлення принципів державного права: завдяки «*Contrat social*» принцип народного суверенітету, що є принципом сучасної демократії, отримав значення правової аксіоми.

Список літератури: 1. Котляревский С.А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора. СПб., 1907. 2. Палиенко Н.И. Суверенитет. История развития идеи суверенитета и его правовое значение. Ярославль, 1903. 3. Новгородцев П.И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. М., 1913. 4. Алексеев А.С. Этюды о Жан-Жаке Руссо. В 2-х т. Т. 2. М., 1898. 5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: Трактаты. М., 1998.

Надійшла до редколегії 04.02.05

М.В. Рудик

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 363 КК УКРАЇНИ

Сьогодні в Україні дуже гостро постає питання комп'ютерної безпеки, існує безліч персональних комп'ютерів, ними обладнані практично всі установи як державної, так і приватної форми власності, вони є майже в кожній родині. Їхні потенційні можливості величезні, вони відіграють роль робочих інструментів, використовуються для організації навчання, розваги й інших потреб. Однак, щоб комп'ютери справно працювали, за ними необхідний правильний догляд і дотримання правил експлуатації з боку як обслуговуючого персоналу, так і користувачів. Якщо ці правила не дотриму-